

regionale vereniging
natuurlandpunt oost-brabant

NATUURLANDSCHAAP

[Dossier]

**De Wijngaardberg in Wezemaal,
een erfgoed- en natuurmonument
van Europees belang**

Bijdragen symposium Wijngaardberg, 5 oktober 2014, Wezemaal

3 Hugo Abts

*Een toekomst voor de Wijngaardberg als
Europees natuur- en erfgoedmonument*

4 Michiel Duser

Geowaarden van de Wijngaardberg

8 Bart Minnen

*De Wijngaardberg in Wezemaal,
een cultuurhistorisch monument*

12 Jan Van Ormelingen

De Wijngaardberg als beschermd landschap

16 Luc Vervoort

*De kleine Wijngaardberg in de grote
Europese natuur*

19 Rüdiger Van Nuffel

25 jaar beheer op de Wijngaardberg

22 Hugo Abts

*Resoluut kiezen voor de toekomst van de Wijngaardberg als
cultuurmonument en groots Europees natuurgebied*

Natuur en Landschap

is het ledenblad van **Natuurpunt Oost-Brabant** en
verschijnt vier maal per jaar.

Natuurpunt Oost-Brabant, de onafhankelijke natuur- en milieuvereniging voor Oost- en Midden-Brabant, is geassocieerd met **Natuurpunt**, Vereniging voor natuur en landschap in Vlaanderen en is actief lid van de Vlaamse milieukoepel Bond Beter Leefmilieu.

Natuurpunt Oost-Brabant overkoepelt tevens de Oost- en Midden-Brabantse afdelingen van **Natuurpunt**.

Natuurpunt Oost-Brabant is telefonisch tussen 9u00 en 16u00 te bereiken op het verenigingssecretariaat, Leuvensestraat 6, 3010 Kessel-Lo:
Christine Daenen: 016 25 25 19,
Jan Nachtergaele: 016 25 25 93
Email: npob@natuurpunt.be,
website: www.natuurpuntoostbrabant.be

Je kan ook alle werkdagen op ons secretariaat zelf terecht tijdens de kantooruren. Het documentatiecentrum is dan eveneens toegankelijk.

Voor alle betalingen die niets met lidmaatschappen of giften voor reservaten hebben te maken, gebruik je rekeningnummer van **Natuurpunt Oost-Brabant**
IBAN BE82 0010 7622 1868 - BIC GEBABEBB.

Lid worden van **Natuurpunt Oost-Brabant** kost € 24 voor een nationaal lidmaatschap, waarvoor je naast dit ledenblad ook het kleurrijke natuurmagazine **NATUUR**.blad ontvangt.

Overschrijven op rekeningnr. IBAN BE17 2300 0442 3321 van **Natuurpunt**. Alle briefwisseling inzake leden en adreswijzigingen richt je aan **Natuurpunt**, Coxiestraat 11, 2800 Mechelen, tel. 015 29 72 20, fax 015 42 49 21.

Giften voor het reservatenfonds: rekeningnummer IBAN BE56 2930 2120 7588 - BIC GEBABEBB. Voor giften vanaf € 40 (los van lidgeld) krijg je een fiscaal attest.

Legaten. Geregeld besluiten mensen om een legaat op te nemen in hun testament. Voor legaten aan een vzw zoals Natuurpunt Oost-Brabant voorziet de wetgever erfenisrechten van slechts 8,8%. Zo weet je dat jouw schenking bijna volledig ten goede komt aan onze vereniging. Overweeg je ook om die stap te zetten en onze vereniging te begunstigen, dan raden wij je aan een notaris te raadplegen. Die kan je exact meedelen hoe je te werk moet gaan en welke formule best bij jou past. Voor informatie kan je ook terecht op ons secretariaat (016 25 25 19).

Redactie-adres: **Natuurpunt Oost-Brabant**, Leuvensestraat 6, 3010 Kessel-Lo

Redactieverantwoordelijken:

Margriet Vos, Christine Daenen en Jan Nachtergaele

Lay-out: Luc Nagels

www.natuurpuntoostbrabant.be

EEN TOEKOMST VOOR DE WIJNGAARDBERG ALS EUROPEES NATUUR- EN ERFGOEDMONUMENT

Hugo Abts

voorzitter Natuurpunt Oost-Brabant

Toespraak symposium Wijngaardberg, 5 oktober 2014 in Wezemaal

Bij de oprichting van de Regionale Vereniging Natuur en Landschap vzw in de jaren 70 van vorige eeuw stonden de Hagelandse heuvels bijzonder in de belangstelling. Naar aanleiding van een gepland motorcrosscircuit voerde de vereniging – samen met lokale organisaties als de Kulturele kring Wezemaal – acties voor de bescherming van de Wijngaardberg. Dit leidde finaal tot de klassering van dit natuurmonument. Hetzelfde gebeurde voor de Beniksberg in Wezemaal. Tot drie maal toe, ook hier nog in de pre-gewestplanperiode, werd deze diestiaanse heuvel op het laatste nippertje gered van ontzanding en verkaveling. Drie maal werd hij ook verkocht. Telkens werd tussengekomen bij de Vlaamse Gemeenschap om hem als natuurreservaat te kopen, wat eindelijk gebeurde in het begin van de jaren '90. Zowel de Beniksberg als delen van de Wijngaardberg zijn nu natuurreservaat. Dat geldt ook voor het Walenbos, waar de toenmalige Nationale Landmaatschappij in navolging van haar project rond de Zegge in Geel gronden opkocht om ze voor nieuwe boerderijvestigingen te ontginnen. Ook hier resulteerde de actie in een klassering. Het Walenbos is nu één van de grootste Vlaamse natuurreservaten.

Minder succesvol verging het de Middelberg en het bos van Nieuwenhuyzen. De vereniging kon de verkaveling van dit complex, waarvoor in 1975 de werken startten, niet tegenhouden. Het gebied was op het gewestplan, dat inmiddels tot stand was gekomen, aangeduid als natuurgebied. Maar er gold nog een oude verkavelingsvergunning. Ei zo na lukte het opzet om de berg aan te kopen als natuurreservaat, dit na een mobilisatie en een protestwandeling met wel 500 deelnemers. Het spook van de planschade heeft echter finaal de zaken naar de andere kant doen kantelen.

De Wijngaardberg is sinds de gewestplannen als gave diestiaanse heuvel planologisch bestemd als natuurgebied, zowel de flanken met bos en heide als het plateau. In de 70-er jaren van vorige eeuw was het plateau een mozaïek van oude en verwaarloosde perzikboomgaarden met opslag van heide en bosvorming. Sinds 1976 is het geheel ook geklasseerd als landschap met expliciet verbod tot omzetting naar laagstamboomgaard. Ondanks het gewestplan en ondanks de bescherming als landschap heeft niets of niemand kunnen verhinderen dat de extensieve oude perzik- en pruimenboomgaarden en ook een deel van de verbossende percelen en heide op het plateau omgezet werden tot de actuele intensieve laagstamboomgaarden. Hier en daar zijn toch nog enkele verbossende percelen overgebleven.

In het mestdecreet van 1995 werd voor akkers en intensieve graslanden in natuurgebieden een overgangsmaatregel voorzien op de nulbemesting, en dit zolang de percelen bewerkt werden door de zittende exploitant. Dit was dus een toegeving ten voordele van die landbouwer zonder dat de uiteindelijke bestemming natuurgebied in vraag werd gesteld. Steeds is uitgegaan van een uiteindelijke realisatie van de gewestplanbestemming als natuurgebied. Volgens de logica van de overgangsmaatregel zouden nog de voor landbouw benutte percelen bij het einde van de exploitatie moeten omgezet worden tot een effectief natuurgebied.

Op dit ogenblik zijn er krachten aan het werk om een bestemmingswijziging te realiseren als ware de toenmalige bestemming een anomalie die moet rechtgezet

te worden. Intussen is de Wijngaardberg met zijn vele fosfaatvlie-dende soorten ook aangeduid als Europese natuur. Omzetting van het plateau naar landbouwgebied met alle afspoeling en erosie als gevolg zal op termijn de bestaande natuur op de flanken aantasten.

Toegeven op Wijngaardberg en onder druk meegaan met de foutieve redenering als ware het de correctie van een anomalie, kan een kettingreactie teweeg brengen en een pijnlijke precedentwerking betekenen. Zo dreigt de nulbemesting in natuurgebied i.p.v. een maatregel ten voordele van natuur de hefboom te worden om de bestemming op het einde van de overgangsperiode te wijzigingen én wel zodanig dat na deze wijziging zelfs op vrijwillige basis hier niets meer mogelijk is voor natuur ondanks de potenties en kansen. Natuur zal er integendeel ongewenst en bij wijze van spreken zelfs verboden zijn.

Om al deze redenen is het goed het belang van de Wijngaardberg extra in de kijker te stellen als een planologisch beschermd natuurgebied en beschermd landschap, als Europees natuur- en erfgoedmonument, als uniek wandel- en beleevingsgebied, als waardevol erkend natuurreservaat met vele zeldzame soorten. Maar ook als een baken voor een daadwerkelijk natuurbelied en een geloofwaardig ruimtelijk beleid in Vlaanderen. Als Natuurpunt Oost-Brabant, regionale vereniging Natuur en Landschap zullen we in de toekomst met dezelfde energie als bij de acties in de beginperiode blijven opkomen voor een duurzame toekomst van de Wijngaardberg als Europees natuur- en erfgoedmonument.

Moge dit symposium daartoe een bijdrage leveren.

Laagstam fruitplantages die er, gezien de bescherming, nooit hadden mogen komen en het natuurgebied door uitspoelen van kunstmest en pesticiden op verschillende plaatsen laat degraderen. Let op de 'scherpe grens' (ook figuurlijk) tussen natuur en landbouw op de Wijngaardberg. Foto Luc Nagels

GEOWAARDEN VAN DE WIJNGAARDBERG

Michiel Duser

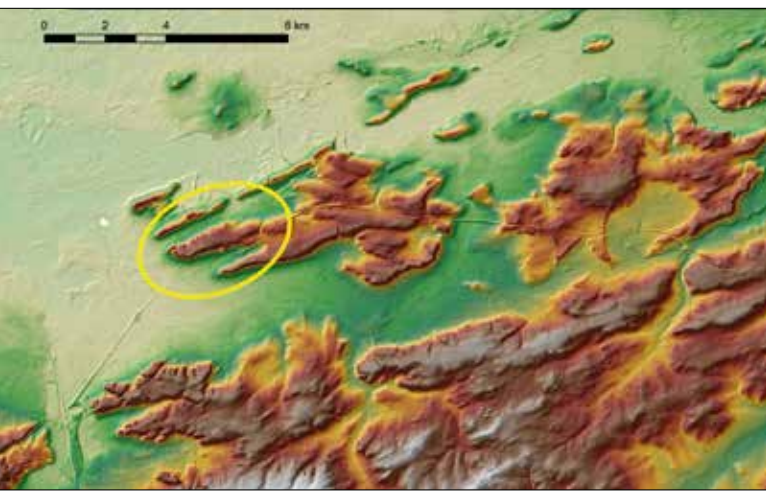
Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen

Belgische Geologische Dienst

UHasselt, Fac. Architectuur en Kunst

m.m.v. Myriam Timmermans, LIKONA Werkgroep Geologie

Indien men het Hageland met niet meer dan twee sleutelwoorden wil beschrijven dan zijn dit heuvelrug en ijzerzandsteen, begrippen die verwijzen naar het landschap en geologisch substraat, en waartussen men een relatie kan vermoeden. Het Hageland vormt een 'karakterlandschap' waar de effecten van natuurlijke, geodynamische processen nog goed merkbaar zijn in de morfologie en het landgebruik. Van alle Hagelandse heuvels, die goed te onderscheiden zijn van de afgevlakte omgeving, bezit de Wijngaardberg allicht de sterkste uitstraling en authenticiteit. Het lijkt ons dan ook essentieel een poging te ondernemen om het voorkomen van deze heuvelruggen en ijzerzandsteen te verklaren vanuit de geologische voorgeschiedenis en zo hun erfgoedwaarde onder de aandacht te brengen.

Trio Middelberg, Wijngaardberg en Beniksberg volgens het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen. LIDAR bewerking Jan Walstra

Ontstaan van ijzerzandsteen

Het meest markante geologische fenomeen van het Hageland zijn de roestbruine ijzerzandsteenrotsen, die ook op de Wijngaardberg op verschillende hellingen zijn waar te nemen. Dit zijn geen natuurlijke rotswanden, maar oude groevewanden, verweerd door de tand des tijds. Tijdens de ontginning waren de groevewanden immers vlak gehouwen, nu is er een duidelijk onderscheid tussen harde uitspringende banken, en uitgesleten zandige lagen. De harde banken zijn ijzerrijk, de zanderige lagen zijn zachter en meer erosiegevoelig. Wind en weer hebben er meer vat op; metselbijen en andere gravende organismen vinden er een onderkomen, getuige hiervan zijn de talrijke gaatjes in beschutte groevewanden. De ijzerzandsteenbanken zijn ontstaan door versterking of verijzering van 'Diestiaans' zeezand, genoemd naar de stad Diest, maar als geologisch afzettingsgesteente voorkomend over een groter gebied in Kempen en Hageland. Volgende kenmerken wijzen op sedimen-

Groevewand op Wijngaardberg met hellende ijzerzandsteenbanken. Foto Luc Nagels

Graafgangen nagelaten door mariene organismen, door verwerking blootgelegd in bouwsteen gemeentehuis Zichem. Foto Michiel Duser

tatie van het zand in een ondiepe zee met sterke stroming: de erg wisselvallige dikte van de steenbanken, hun steile helling en de stroomribbelingen, die soms op platte oppervlakken worden waargenomen. In dergelijk dynamisch milieu groeven massaal voorkomende garnaalachtigen zich in de zandbodem in als beschutting tegen de sterke stroming. Hun graafgangen vulden zich met zand en dit resulteerde in een kluwen van bleke, wormachtige structuren, die men ongeacht de maker, wormgangen noemt. De Diestiaan ijzerzandsteen onderscheidt zich door onregelmatige verstening, heterogene kwaliteit en door de kleinschalige ontginning ervan. Hierdoor treedt er convergentie op tussen deze relictten van vroegere economische activiteit en de natuurlijke landschapselementen.

Uitzicht en stevigheid van ijzerzandsteen worden bepaald door vier variabelen: de zandkorrels, restanten van klei tussen de korrels, ijzercement dat de korrels aan elkaar verkit en resterende poriënruimte tussen de korrels. Het meest opvallende kenmerk van het zand is de grote hoeveelheid van het donkergroene mineraal glauconiet, een mineraal dat tweewaardig ijzer bevat en dus gemakkelijk oxideert. De ontbinding van glauconiet produceert ijzer(hydr)oxiden die in het bodemwater oplossen en bij verhoogde concentratie terug kunnen neerslaan als een 'limoniet'-cement dat de korrels met elkaar verbindt en zand tot ijzerzandsteen omvormt. Dit proces gebeurt vooral ter hoogte van de grondwatertafel. Hoe zuiverder het zand hoe meer limoniet kan neerslaan en hoe sterker de zandsteen zal worden. Daar er weinig bijmenging is van andere materie, is er tussen de zandkorrels voldoende ruimte voor de limonietneerslag. De initiële porositeit van ijzerzandsteen is aanzienlijk en schommelt rond 30%, veel meer dan de hoeveelheid ijzercement die 5 tot 15% bedraagt. Hoe meer cement en hoe minder resterende poriën er zijn, des te sterker de steen is. Indien het zand onzuiver en kleihoudend is, zal het ijzercement zich met de klei mengen en blijft de ijzerzandsteen zwak van binding en vatbaar voor verwerking. De steen zal terug verzanden, ongeacht de hoeveelheid cement of poriënruimte.

Ijzerzandsteen met goethietring, Sint-Pieterskerk Testelt. Foto Michiel Duser

Kleihoudende laagjes hebben nog een andere functie: klei vermindert de doorlatendheid van de bodem, waardoor verkitting preferentieel zal plaatsgrijpen tegen kleirijkere zandlagen. De enkele percenten klei in het zand vormen daarom zowel een katalysator voor de verstening als een risicofactor voor de kwaliteit van de verstening.

De combinatie van donker gespikkeld zand met ijzercement geeft aan de Hagelandse ijzerzandsteen zijn warme roestbruine kleur; de sterk wisselende eigenschappen van de ijzerzandsteenbanken verlenen de monumenten opgetrokken in deze steen het patina van een oud materiaal, vergroeid met de omgeving.

Kenmerken van ijzerzandsteen

Naargelang de intensiteit en de verdeling van het ijzercement worden drie kwaliteiten ijzerzandsteen onderscheiden: ijzerschollen, grauwe schollen en grauwe arduin. Ijzerschollen zijn zwaar van het ijzer en donker; de sterk gekristalliseerde ijzeroxiden goethiet en hematiet leiden tot massieve stenen die in beperkte mate en in dunne bankjes – tot 10 cm dik – op uitgesleten heuvels worden aangetroffen. Ze werden zonder verdere bewerking aangewend, bijvoorbeeld als kasseisteen.

Ijzerschollen gebruikt als kassei, kasteel van Horst, Sint Pieters Rode. Foto Michiel Duser

Veelvuldiger voorkomend is de ijzerzandsteen met harde donkerbruine metaalglanzende ringen of banden van het mineraal goethiet, bekend als grauwe schollen. Het zand ertussen is minder versteend en kan er gemakkelijk uitvallen, maar dat hindert niet want de stevigheid wordt geboden door de goethietbanden. Gesloten concreties met los zand in de holle kern vormen 'klap-perstenen'. Grauwe schollen komen vooral voor aan de bovenkant van de ijzerzandsteenmassieven die tijdens de laatste ijstijd door

Grauwe schollen in rustieke bouw, Schoonderbuken. Foto Piet Laga

Grauwe arduin Sint-Pieterskerk Testelt. Foto Michiel Duser

vorstwerking zijn kapot gesprongen tot schijven van hard materiaal. Grauwe schollen zijn duurzaam, maar ze hadden omwille van de onregelmatige vorm van de verstening geen commerciële waarde. Ze zijn enkel lokaal gebruikt in hoevebouw of droge muren zoals de Wijngaardmuur, en verlenen het bouwwerk een rustieke uitstraling. Het meest gebruikt als bouwsteen is de 'grauwe arduin', een ijzerzandsteen met gelijkmatig limonietcement, niet zo hard en duurzaam, maar wel gemakkelijk verzaagbaar tot grote blokken van regelmatige afmetingen en daarom interessant voor de bouw van prestigieuze gebouwen. Waar de ijzerschollen vooral op de vlakke heuveltoppen voorkomen, zijn de dikkere ijzerzandsteenbanken die de grauwe arduin opleveren - al dan niet met ondergeschikte goethietbandjes - vooral ontsloten op de steilste heuvelflanken. Grauwe arduin is de kenmerkende bouwsteen van het Hageland tijdens de middeleeuwen. Deze heel specifieke associatie tussen natuursteen in monumenten en in zijn natuurlijke milieu maakt van de ijzerzandsteen de erfgoedsteen van het Hageland.

Hoe zijn ijzerzandsteen en landschap met elkaar verbonden?

Het klassieke zandbankenmodel

Het klassieke zandbankenmodel van professor Gullentops uit 1957 vertrok van een geometrische gelijkenis tussen de Hagelandse heuvelruggen en de Vlaamse Hoofden, de zandbanken die voor de Vlaamse kust in de Noordzee liggen. Hij poneerde dat ook de Hagelandse heuvels zijn ontstaan als kustparallelle zandbanken in de Diestiaanzee, de laatste zeetransgressie die grote delen van Laag- en Midden-België zou hebben overspoeld. Het ijzerhydroxide dat na terugtrekking van de zee vrijkwam bij verwerking van glauconiet is neergeslagen tussen de zandkorrels ter hoogte van de grondwatertafel en dit leidde tot vorming van ijzerzandsteenbanken. De ijzerzandsteen biedt bescherming aan het onderliggende zand tegen erosie. Opheffing van het land en riviererosie hebben dit op de zeebodem ontstane paleoreliëf verder geaccentueerd en zo ontstonden de huidige heuvelruggen. Recent wetenschappelijk onderzoek heeft de grondslagen van de bestaande verklaring echter onderuit gehaald.

Alhoewel deze hypothese zeer bevattelijk is en de zichtbare structuren zou kunnen verklaren, wordt ze niet gesteund door de diepere geologische structuur en de reconstructie van de toenmalige kustlijn. De heuvelruggen zijn weliswaar beschermd tegen erosie door verijzing (limonitisatie) van de toplagen, maar zij zijn geen

blootlegging van een vooraf bestaand onderzees landschap. Deze hypothese impliceert immers dat er ten westen van het Hageland open zee zou zijn geweest waarin het zand door kustparallelle getijdenstromen vanaf Noord Frankrijk over het gebied waar later de West-Vlaamse heuvels zouden ontstaan en de Vlaamse Ardennen in continuïteit tot in het Hageland werd vervoerd. Deze zee heeft niet bestaan en de kustparallelle zandbanken dus ook niet.

De kustlijn van de Diestiaanzee liep niet parallel aan de heuvels maar stond praktisch dwars erop. Zij volgde de zuidgrens van de huidige Kempen, met een uitstulping naar het Hageland. Dat de ijzerzandsteen, aangetroffen op de heuvels van de Vlaamse Ardennen, het West-Vlaamse Heuvelland en de Frans-Vlaamse heuvels, die volgens de hypothese van professor Gullentops in het verlengde van de Hagelandse heuvels voor de toenmalige kustlijn lagen, is ontstaan in oudere zandlagen en in een geheel andere kustlijnconfiguratie, werd in 2014 bewezen in een studie door Rik Houthuys. Het Diestiaanzand heeft een insnijding opgevuld en niet een verhevenheid, de zandbanken, opgebouwd. Daarenboven bestaan de Hagelandse heuvels niet enkel uit Diestiaanzand maar ook uit oudere zand- en kleilagen die in een ander afzettingsmilieu zijn ontstaan en tot andere landschapsvormen hebben behoord.

Het nieuwe verhaal: De Hagelandse Golf

In 2014 verscheen een studie van Noël Vandenberghe en collega's over ouderdomsdateringen door middel van isotopenonderzoek op de glauconietkorrels in het Diestiaanzand. Hierdoor is het mogelijk geworden de ontstaansgeschiedenis van Diestiaanzee tot Hagelandse heuvels te herschrijven.

Het verhaal begon 10 tot 12 miljoen jaar geleden. Het land was vlak en laaggelegen. In het noordoosten van Limburg en aangrenzend gebied van Nederland en Duitsland zakte de aarde weg in een scheur doorheen de aardkorst, die werd ingenomen door de rivier de Rijn. De plaatselijke rivieren waterden af in de richting van deze zakkingszone. De 'Hagelandse Rivier' die vanuit centraal België recht naar het noordoosten stroomde, hield gelijke tred met de zakking en schuurde een vallei uit van meer dan 100 m diep. Door zeespiegelstijging verdrong het rivierdal en er vormde zich 10 miljoen jaar geleden een 'Hagelandse Golf' tussen Kortenberg en Leuven, richting Westerlo tot Beringen, die snel werd opgevuld met glauconiethoudend zezand. Aanvoer en verplaatsing van het zand gingen zodanig snel dat er weinig leven was - en bijgevolg ook weinig fossielen worden aangetroffen - en er zich op de zeebodem stroomribbelingen vormden. De interne steile hellingen van de stroomribbels zijn goed bewaard en waar te nemen in bouwputten of oude groeewanden. Ze wijzen op een zandtransport van west naar oost.

De 'Hagelandse Golf' is na opvulling ca. 8 miljoen jaar geleden inactief geworden en door geleidelijke kanteling van het land (zakking van Nederland, opheffing van Ardennen – Eifel) in reliëf komen te staan, waarvan de van zuid naar noord afnemende hoogte van de heuvelruggen getuigt, van 105 m bij Pellenberg tot 50 m bij Averbode. Het opgeheven land was onderhevig aan bodemvorming. De donkergroene glauconietkorrels in het zand vallen uit elkaar tot elementaire kleideeltjes en oplosbare ijzerhydroxiden. Die worden door neerzijgend percolatiewater meegevoerd tot aan de grondwatertafel, waar de waterbeweging zo sterk vertraagt dat het ijzerhydroxide als limonietcement neerslaat tussen de zandkorrels. De ijzerzandsteenbanken vertegenwoordigen alzo de verdichte inspoelingshorizonten van diepe bodems die tijdens perioden van eerder warm en vochtig klimaat tot ca. 2 miljoen jaar geleden tot stand kwamen. Heden ten dage steken ze ver boven de grondwatertafel uit of vormen ze hangende watertafels. Weliswaar gaat ijzerzandsteenvorming ook onder het huidige klimaat door, doch de jonggevormde ijzerzandstenen ontbreekt het aan hardheid om als bouwsteen te worden gebruikt. Hierin zullen dus geen ontginningen gebeuren.

Besluit

Tijdens de ijstijden, met name sinds 700.000 jaar maar dan vooral op de overgangen van een tussenijstijd naar een ijstijd, hebben de rivieren zich diep ingesneden en de zandlagen geërodeerd. De dikste ijzerzandsteenbanken boden echter weerstand, waardoor de Hagelandse heuvels nu van zuid naar noord 70 m tot 30 m in reliëf staan. Het zijn 'getuigenheuvels' waarvan de toppen getuigen van een vroeger bestaand landoppervlak. De hellingen zijn zeer steil omdat de top van de heuvels werd beschermd door een ijzerzandsteenkap, daar waar hun voet bestond uit gemakkelijk verspoelbaar zand dat ook in een vroeger tijdperk kan zijn afgezet, zoals goed wordt aangetoond op de beschermde site van de Kesselberg bij Leuven. De lengtes van de heuvels staat dwars op de algemene afhelling en lijkt bepaald door de intensiteit van verijzeringsfronten: in het noordelijk, relatief lager gelegen maar ook klei-armer deel van het Hageland is de ijzerzandsteen harder en zijn de ijzerzandsteenbanken beter ontwikkeld en dus ook weerstandiger tegen erosie. Het drainagesysteem heeft zich dan ontwikkeld op de minder verijzerde bodems, mogelijk volgens een golfpatroon zoals vandaag wordt vastgesteld in laterietbodems die in een stabiel, warm en vochtig klimaat worden gevormd. Dit ligt aan de oorsprong van de huidige valleien tussen de heuvels. Er zijn echter nog enkele onduidelijke stappen in dit verhaal. Het laatste woord over het ontstaan van de Hagelandse heuvels is dus nog niet gezegd.

Het Hageland vormt een natuurlijk landschap in het noordoosten van Vlaams-Brabant, gekenmerkt door langgerekte ZW-NO gerichte heuvelruggen. Dit landschap dankt zijn ontstaan aan een kap van ijzerzandsteen die de heuvels tegen erosie beschermt. Het eerste aandachtspunt is de geodiversiteit: de verscheidenheid in factoren en fenomenen die een rol speelden in het ontstaan en de evolutie van de ijzerzandsteen. Het tweede belangrijk punt is dat de eigenheid van het karaktervolle Hageland met deze ijzerzandsteenheuvels is verbonden.

Het zandbankenmodel van de Vlaamse kust als analoog voorbeeld voor de Hagelandse heuvels dat al een halve eeuw is meegegaan, werd verlaten. De huidige verklaring voor de Hagelandse ijzerzandsteenheuvels is zeker complexer en alle vragen zijn nog niet opgelost. Het gaat om een opeenvolging van unieke gebeurtenissen, gestuurd door tektoniek, zeespiegelstijging en -daling, bodemvorming onder warm klimaat en ijstijderosie, die uiteindelijk zijn uitgemond in de exploitatie van de natuurlijke rijkdommen en het ontstaan van gevarieerde biotopen. Het huidige landschap blijft des te meer een getuigenis van de impact die de ijzerzandsteenvorming erop heeft uitgeoefend.

Al deze fenomenen zijn tot vandaag te bestuderen op de goed bewaarde Wijngaardberg en vertegenwoordigen een unieke waarde in het landschap.

Versteende stroomribbels op zandsteenlaag, voormalige ijzerzandsteengroeve Wijngaardberg. Foto Luc Nagels

DE WIJNGAARDBERG IN WEZEMAAL, EEN CULTUURHISTORISCH MONUMENT

Dr. historicus Bart Minnen

Er zijn wel meer diestiaanse heuvels rond Leuven en in het noordelijke Hageland die de naam Wijngaardberg droegen of nog dragen. Hun naam herinnert aan de voormalige wijnbouw in Oost-Brabant, één van de opvallendste economische activiteiten in deze regio tijdens de late middeleeuwen (13de-16de eeuw). Niet zo bij de Wezemaalse Wijngaardberg. Die “berch”, zoals de heuvel simpelweg werd aangeduid, kreeg zijn huidige naam pas in de vroege 19de eeuw, toen er een nieuwe, grootschalige wijngaard werd aangelegd. De heuvel droeg toen al de littekens van eeuwenoude menselijke aanwezigheid en zeer diverse exploitatievormen. In wat volgt schetsen we op welke wijze de mens de economische mogelijkheden van de Wijngaardberg benutte en zo van dit rijk geschakeerd natuurmonument ook een veelzijdig cultuurhistorisch monument heeft gemaakt.

De oudste bewoners van de “berch”

De oudste sporen van menselijke aanwezigheid op de Wijngaardberg dateren al uit het Paleolithicum (oud steentijd, > 10.000 VC). Verspreide oppervlaktevondsten van bewerkte silex getuigen van de aanwezigheid van jagers, die, in perioden waarin het klimaat zacht genoeg was om hier te jagen, van op deze dominerende heuvelrug hun prooi in de omliggende valleien bespieden. De oudste sporen van economische exploitatie van de bodem dateren uit de IJzertijd (c. 750/650-50/25 v.Ch.). IJzerslakken die her en der aangetroffen worden, tonen aan dat de Keltisch-Germaanse bewoners van de regio uit de ijzerzandsteen ijzer wonnen in primitieve smeltoventjes. Uit latere eeuwen is nog geen enkel getuigenis gevonden over ijzerwinning. Pas in 1931 werd op het oostelijke uiteinde van de Middelberg een poging ondernomen om ijzererts te winnen voor Waalse hoogovens, maar die onderneming, met aandelen en al, werd al in 1938 gestaakt wegens het te lage gehalte van het erts.

Ancien Régime: de “berch” in handen van de heren van Wezemaal

Pas vanaf de 13de eeuw kunnen we de continue exploitatie van de Wezemaalse ‘berg’ volgen. Die zou, en dat tot diep in de 19de eeuw, worden gedomineerd door de adellijke families die Wezemaal in handen hadden. Op het einde van de 12de eeuw werd Wezemaal de bakermat van een adellijke familie, die zich naar het dorp noemde en uitgroeide tot één van de machtigste adelgeslachten in het hertogdom Brabant. De heren of baronnen van Wezemaal bouwden ten zuiden van de kerk een imposante burcht. Net als hun burens, de heren van Rotselaar, bezat de heer van Wezemaal het zeldzame recht om in hun heerlijkheid of baronie doodvonnisen uit te spreken en te laten voltrekken. De galg van Wezemaal stond evenwel niet op de “berch” van Wezemaal, maar aan de voet van de Middelberg, op de grens van het rechtsgebied van de heer, vlak bij de oude weg van Leuven naar Aarschot, waar hij van ver

De Wijngaardberg en omgeving op de Ferrariskaart, 1771-1777. De heuvel is nagenoeg volledig met bos begroeid. Koninklijke Bibliotheek van België; www.kbr.be

Figuratieve schetskaart van Wezemaal, midden 16de eeuw (voor 1573). Rechts van de kerk, de Wijngaardberg, met vooraan (op de scheur): de windmolen op de kale westtop, en daarachter, de bossen van de baron. De wijngaarden zijn verdwenen, in tegenstelling tot de wijnstaken in de buurt van Aarschot, in de hoek uiterst rechts boven.

KU Leuven, Arenbergarchief

De dorpskom van Wezemaal met daarboven de Wijngaardberg. Fragment van een figuratieve kaart, 1596-1598. Kopie (gouache) op perkament naar een verdwenen pentekening op papier.

Album de Croÿ, privé-collectie

voor alle reizigers goed zichtbaar was. De 'berch' van Wezemaal werd het privébezit van de heer: de heuvel was nagenoeg volledig met bos en heide begroeid, en diende op de eerste plaats wellicht als exclusief jachtterrein. Men maakte een onderscheid tussen het 'groot houdt' (bos met opgaande bomen) en het 'cleyn houdt' (slaghout, laagstammig hout). Het was volgens een dorpsreglement uit 1548 de dorpelingen strikt verboden vee in de bossen van de heer te drijven. Dat gold ook voor schapen, een bewijs dat in Wezemaal toen ook schaapskudden werden gehoed; maar niet op de Wijngaardberg. Het was evenmin toegestaan om heide te maaien, noch in het 'groot houdt', noch in het 'cleyn houdt'.

De houtproductie was eerder laag. Volgens een bron uit 1687 bestond een groot deel van de bossen uit "slecht bossch ende gewasch", en groeide er alleen heide en hout van slechte kwaliteit. Het hout was pas na negen of tien jaar kaprijp, terwijl dat elders meestal al na zeven jaar het geval was. De nabijheid van een heuvel met veel laaghout en heide hield een groot brandrisico in voor het dorp. In 1684 verwoestte een grote bosbrand tot 60 hectare (ongeveer één derde) van de heerlijke bossen, en alleen het tijdig keren van de wind behoeftte de dorpskern voor een ramp.

Meer profijt haalde de baron van Wezemaal uit de ondergrond. Minstens al van in de 11de eeuw, zo bewijst de vroeg-romaanse kerktoeren van Rotselaar (ingekapseld in de huidige neogotische toren), leverden de diestaaanse heuvels in de omgeving materiaal voor de bouw van kerken, kastelen, watermolens en abdijen. Een groot deel van de ijzerzandsteen in de kerk van Wezemaal (13de-15de eeuw) werd gedolven in de steengroeves van de heer van Wezemaal. In 1441, meteen de oudst gekende vermelding van een Wezemaalsteengroeve, is er sprake van de "putte" waaruit de heer steen liet trekken: waarschijnlijk de later zo geheten 'Duivel-sput', een oude trechtervormige steengroeve met uitgang langs de noordhelling. Daarnaast wordt vanaf de 15de eeuw melding gemaakt van de "groeve", de steengroeve van de heer, die bv. in 1484 materiaal leverde voor de kerk, en waaruit in 1613 de steen werd geleverd voor de nieuwe gewelfribben van het zuidelijk transept. Nog in 1829 leverde de groeve van de hertog van Ursel (telg van de laatste adellijke familie die de baronie Wezemaal in bezit had tot aan de Franse Revolutie) ijzerzandsteen voor de pastorie. Het gaat hier om de grote steengroeve aan de top van de zuidflank van de Wijngaardberg. Op sommige plaatsen in de uitgehakte wanden zijn nog merktekens te zien van het steenhoudersbedrijf. Achter de westelijke kop van de berg met daarop het Heilig-Hartbeeld lag een derde groeve: die groeve werd in 1961 zelfs heropend voor de grootscheepse restauratie van de kerk (1960-1964). Pastoor Cuypers aarzelde niet om zwaar materieel te laten aanrukken. Van het plan om dynamiet in te zetten, moest hij echter afzien...

Merktken in de wand van de steengroeve op de zuidflank.

Foto Bart Minnen

Een andere winstgevende activiteit voor de heer was de windmolen. Molens behoorden tot de spitstechnologie van de middeleeuwen, en de bouw en onderhoud vergden veel kapitaal. De heer van Wezemaal liet op de westelijke top van de berg de bomen rooien en een windmolen bouwen, op het punt dat maximaal was blootgesteld aan de westenwind, en tegelijk vlak bij het centrum van de agrarische gemeenschap. De molen bestond zeker in de 15de eeuw. De houten staakmolen was van kilometers ver zichtbaar: de oudst bekende afbeelding zien we op een gezicht op Leuven van rond 1540. De boeren van Wezemaal waren verplicht hun graan naar de top van de berg te voeren om het daar te laten malen op

Pastoor Cuypers (links) superviseert de werken in de steengroeve achter het Heilig-Hartbeeld tijdens de restauratie van de kerk, 1961.

Collectie Kulturele Kring Wezemaal

De hoge spits van de kerktoeren van Wezemaal rond 1540, met links daarvan de windmolen op de Wijngaardberg. Detail uit het oudst bekende stadsgezicht van Leuven. KU Leuven, centrale bibliotheek

Het westelijke uiteinde van de Wijngaardberg met de windmolen rond 1660. Fragment uit een kaart van de pastoorsgoederen in Wezemaal. Kaartboek van de abdij van Averbode, Rijksarchief Leuven

de heerlijke installatie, in ruil voor een maalloon aan de molenaar, die de molen van de heer pachtte. Zoals zoveel windmolens in ons land verdween de molen tijdens de eerste maanden van de Eerste Wereldoorlog. Op 11 september 1914 bliezen Belgische soldaten de molen op bij een tegenaanval in de richting van Leuven, zodat hij door de Duitsers niet als mikpunt kon worden gebruikt. Op de nu kale westelijke top van de Wijngaardberg liet de pastoor in 1926, tijdens volle Katholieke Actie (een offensief van Rome tegen de toenemende secularisering), een monumentaal Heilig-Hartbeeld oprichten, dat van ver vanop de Aarschotsesteenweg zichtbaar was.

En de wijnbouw?

Maar de meest tot de verbeelding sprekende activiteit rondom de 'berg' was wijnbouw. Al voor 1250 bezat de heer van Wezemaal wijngaarden. De nabijgelegen abdij van Vrouwenpark, gesticht kort voor 1215, kreeg in de jaren 1250-1260 wijn en wijngaarden van zowel de heren van Wezemaal als van Rotselaar. De heer van Wezemaal bezat meerdere wijngaarden. Een 'Witte wijngaard' lag aan de zuidflank van de Middelberg, nabij de galg. Twee andere wijngaarden bevonden zich aan de voet van de huidige Heilig-Hartberg, dicht

De houten windmolen rond 1900. Prentbriefkaart, Kulturele Kring Wezemaal

De Wijngaardberg rond 1900, gezien vanop de Aarschotsesteenweg even voorbij de dorpskom. Op de ontboste top, de windmolen. Prentbriefkaart, Kulturele Kring Wezemaal

De Wijngaardberg gezien vanuit de kerktoeren, rond 1930. Collectie Kulturele Kring Wezemaal

De naam 'Weyngaert Berg' verschijnt. De wijngaard op de zuidhelling in grijs aangeduid, bos en heide op het overige deel van de berg in geel aangeduid. Reductie van kadasterkaart van Wezemaal, 1848, met dank aan Veerle Lauwers, WinAr

Wijnoogst, 4 oktober 2014, door de VZW Steenen Muur. Foto Bart Minnen

*De voormalige wijnterrassen op de zuidhelling.
Foto Bart Minnen*

bij het dorp: een 'voorste' en 'uiterste' wijngaard, ook 'oude' en 'jonge' wijngaard geheten, waarvan één zich situeerde achter de molenaarswoning. De heerlijke wijngaarden produceerden zowel witte als rode wijn. In de jaren 1460 geraakten deze wijngaarden in verval, onder meer door schade aangericht door troepen van hertog Karel de Stoute. In de 16de eeuw waren alle wijngaarden in Wezemaal verdwenen, en was ook hier een einde gekomen aan de ooit zo florerende laatmiddeleeuwse wijnbouw in Oost-Brabant. Tot een Brusselse gerechtsgriffier Wezemaal in de vroege 19de eeuw een unieke plaats gaf in de wijnbouwgeschiedenis van ons land. Jan Ferdinand Audoor, afkomstig uit Oudenaarde, verdiende zijn kost als hoofdgriffier in Brussel, maar was een ondernemend man op vele vlakken. Niet alleen ijverde hij voor de Nederlandse taal, ook zag hij in de lange, naar het zuiden gerichte flank van de Wezemaalse heuvelrug het potentieel om de vroegere Brabantse wijnbouw weer leven in te blazen. Kort voor 1814 kwam hij van de toenmalige bezitter van de berg, de hertog van Ursel, de toelating om hier een grootscheeps wijnbouwexperiment te starten. Tussen 1814 en ongeveer 1845 liet Audoor in de zuidhelling over een lengte van anderhalve kilometer tien terrassen uithakken, een titanenwerk. Met de vrijgekomen ijzerzandsteenschollen werd op de rand van het plateau de fameuze 'stenen muur' aangelegd, die toen veel hoger was dan vandaag en wellicht grote dieren uit het bos op het plateau moest beletten in de wijngaard schade aan te richten. Honderden mensen uit Wezemaal en omliggende dorpen werden ingeschakeld voor de aanleg en het onderhoud van de wijngaard: het uithakken van de terrassen, het aanplanten van duizenden wijnstokken en het opbinden aan even zoveel wijnstaken, de jaarlijkse aanvoer van mest, en de wijnoogst. De wijnbouw werd toevertrouwd aan een wijngaardeniersgezin uit Hoei dat Audoor naar Wezemaal liet overkomen. Koning Willem I bracht in 1829 persoonlijk een bezoek aan de Wezemaalse wijngaard, een unicum in zijn koninkrijk. Op zijn toppunt bereikte de wijngaard een oppervlakte van 32 hectare. In 1828 bedroeg de oogst 325 hectoliter, omgerekend 43.325 hedendaagse flessen van 0,75 liter. Pas nu kreeg de 'berg' zijn huidige naam: Wijngaardberg. Kort voor 1850 kwam er met de dood van Audoor een abrupt einde aan deze grote Wezemaalse wijngaard. Een onvermoed kunsthistorisch relict van de Wezemaalse wijnbouw is de triptiek 'De aanbidding der Wijzen' (ca. 1572/74) van Frans Pourbus de Oudere (1545-1581), afkomstig uit het franciscanenklooster in Oudenaarde, een schilderij dat Maria Audoor in 1850 aan de kerk van Wezemaal schonk als betaling in natura voor het eeuwig jaargetijde van haar broer.

De Wijngaardberg in de 20e en 21e eeuw

De wijngaard verdween, maar liet onuitwisbare sporen na: de naam Wijngaardberg, de terrassen op de zuidflank, die in de winter van ver zichtbaar zijn, en de wijnmuur, een uniek, maar helaas grotendeels vervallen monument. Door zijn ondergrond en naar de zon gerichte zuidhelling bood de Wijngaardberg in de 20ste eeuw nieuwe agrarische mogelijkheden. Op zoek naar reconversiemogelijkheden voor het traditionele intensieve, te kleine gemengde landbouwbedrijf in het Hageland, bleek de flank van de Wijngaardberg uiterst geschikt voor steenvruchtenbomen, zoals pruimen en perziken, die vanaf de jaren 1920 werden aangeplant. De Wezemaalse perziken hielden het uit tot in de jaren 1960, toen de inlandse perzikteelt het moest afleggen tegen de concurrentie van goedkoper mediterrane steenfruit. De mechanisering van de land- en tuinbouw bood echter nieuwe kansen voor de fruitteelt in het Hageland, en zorgde na de Tweede Wereldoorlog voor een nieuwe, ingrijpende verandering van het landschap van de Wijngaardberg. In de jaren '50 werden de meeste bossen op het plateau dank zij de inzet van zware machines gerooid en vervangen door laagstamboomgaarden van appels en peren.

Maar de herinnering aan de wijnbouw bleef levend, en vanaf de jaren 1970 begon de Hagelandse wijnbouw aan een comeback, die in Wezemaal leidde tot de vzw De Steenen Muur en de aanplanting van enkele nieuwe wijngaarden op de zuidflank van de Wijngaardberg.

De grote variatie aan historisch-geografische landschappen op een betrekkelijk kleine oppervlakte, met een bonte wisselwerking tussen natuur en menselijke exploitatie, maakt van de Wijngaardberg een uniek cultuurhistorisch landschap in Vlaanderen, dat alle bescherming verdient.

*Victor 'Torre' Verlinden, die in de jaren 1920 de perzikteelt introduceerde in Wezemaal.
Collectie Kulturele Kring Wezemaal*

DE WIJNGAARDBERG ALS BESCHERMD LANDSCHAP

Jan Van Ormelingen
Erfgoedconsulent landschappen
Agentschap Onroerend Erfgoed

In 1951 schreef Julien Kuypers (1892-1967) onder de titel 'Lof van het Vlaamse Landschap' een inleiding voor het boek 'Het Vlaamse Landschap'. Het gaat om een mooi geschreven, wervende en geëngageerde tekst. Hij beschrijft haarfijn de toenmalige cultuurlandschappen in al hun aspecten. Het was de tijd van vóór de groot-schalige verstedelijking die Vlaanderen sindsdien heeft meegemaakt, maar toch maakte hij al enkele kanttekeningen: "Voor wie [...] tot een rijper besef is gekomen van het eigen karakter van het Vlaamse landschap en voor wie het liefhebben dus op kennen berust, mogen wij enkele schaduwzijden niet verzwijgen" [...]. Ontbossingen, lintbebouwing, de vervuiling van onze waterlopen, ... het ging toen al de verkeerde kant op. Voor Julien Kuypers was het duidelijk: "[...] laten wij ons erfgoed verdedigen tegen de barbaren, om het even wie of wat zij zijn. Laten wij, telkens als het enigszins kan, het bestaande aanpassen bij de noden van het moderne leven, in plaats van het te vernielen. En laten wij meer typische hoeken ongerept bewaren, door ze wettelijk te beschermen of ze aan te leggen als natuureservaat. Onschatbare getuigen van een verleden dat eerlang geheel verdwijnt". Het engagement van mensen als Julien Kuypers heeft ervoor gezorgd dat landschappen als de Wijngaardberg wettelijk werden beschermd. En daarover gaan wij het hier hebben.

Zicht op het plateau vanaf de Wijnmuur op 11 februari 1985: oude boomgaarden zijn nog steeds aanwezig.
Fotoarchief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant

Bescherming van landschappen: een beetje geschiedenis

De nood om landschappen wettelijk te beschermen is niet ineens ontstaan. De belangstelling voor (waardevolle) landschappen nam stelselmatig toe vanaf de 18e eeuw. Eerst langzaam en beperkt maar daarna in toenemende mate werden de gevolgen van de industrialisering, de bevolkingstoename en andere maatschappelijke ontwikkelingen op onze landschappen zichtbaar. Onder meer in de Romantiek nam de aandacht voor het eigen verleden toe. Dat verleden toonde zich in onze landschappen. Pittoreske landschappen met oude gebouwen of ruïnes werden geïdealiseerd. Bekende voorbeelden uit onze streek zijn de puinen van de Sint-Jansruïne te midden van een verlaten kerkhof in Diest of de restanten van de Orleanstoren in Aarschot. Wanneer dergelijke landschappen bedreigd werden, ontstond er steeds meer verontwaardiging. Vroege voorbeelden van landschapsbescherming vinden we in Duitsland (aankoop door de staat van Burg Drachenfels en het omliggende landschap langs de Rijn in 1836), Frankrijk (inrichting van een 'réserve artistique' in het Woud van Fontainebleau in 1861) of de Verenigde Staten (oprichting van het nationaal park 'Yellowstone' in 1872). Onder druk van de Franse publieke opinie kwam in 1906 een eerste wet ter bescherming van natuurlijke landschappen en monumenten tot stand.

Bij ons werd in 1835 de Koninklijke Commissie voor Monumenten (KCM) opgericht. Dit instituut had een adviserende functie en speelde een belangrijke rol in de bescherming van waardevolle gebouwen, de restauratie ervan of bij nieuwbouwprojecten (bv. de bouw van nieuwe kerken of openbare gebouwen). In de 19e eeuw was de interesse voor ons erfgoed nog vooral een zaak van de elite en lag de focus eerder op studie dan op behoud. Dat neemt niet weg dat er al in de 19e eeuw concrete initiatieven werden genomen om waardevol erfgoed te beschermen. Hierbij is te denken aan de verwerving door de staat van waardevolle archeologische sites zoals de 'Motte van Pepijn' in Landen.

In de 20e eeuw verloor de zorg voor erfgoed gaandeweg haar vrijblijvend en elitair karakter. De oprichting in 1910 van de Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon illustreert deze evolutie. Het behoud van de bedreigde Westhoekduinen en de Kalmthoutse Heide was jarenlang het centrale strijdpunt van de vereniging en niet zonder succes. In het jaar (1912) dat de Brusselse hoogleraar Jean Massart (1865-1925) zijn 'Pour la protection de la nature en Belgique' uitgaf, werd de KCM omgedoopt tot Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (KCML). De druk op de politiek om in te grijpen nam aanzienlijk toe. Eindelijk werd in 1931 de Wet op het behoud van monumenten en landschappen gestemd. In 1933 werd dan het eerste landschap in Vlaanderen beschermd: de Tumulus van Middelwinden. In 1935 werden de Westhoekduinen beschermd en in 1941 volgde de Kalmthoutse Heide.

Maar wat is een beschermd landschap?

Daarvoor definiëren we eerst de term 'landschap': 'Een begrensde grondoppervlakte met een geringe dichtheid van bebouwing en een onderlinge samenhang waarvan de verschijningsvorm en de samenhang het resultaat zijn van natuurlijke processen en van maatschappelijke ontwikkelingen'.

Om landschappen te beschermen is er een wettelijk kader nodig. Dat kwam er voor het eerst in 1931 met de Wet op het behoud van monumenten en landschappen. Later werd deze wet vervangen

Deze orthofoto van 18 juni 1970 toont het open cultuurlandschap op het plateau van de Wijngaardberg, na de ontginning van het bosbestand en de heide nog geen 20 jaar voordien. Archief Ministerie van Openbare Werken

voor het Decreet van 1996 betreffende de landschapszorg en het Besluit van de Vlaamse Regering van 1997 houdende de algemene beschermingsvoorschriften, advies- en toestemmingsprocedure, instelling van een register en vaststelling van een herkenningsteken voor beschermde landschappen. Nog geen tien jaar later, gaf minister Dirk Van Mechelen (*1957) aan dat hij de wetgeving betreffende onze monumenten, stads- en dorpsgezichten, landschappen en archeologische sites wenste aan te passen. Dit resulteerde op 12 juli 2013 onder minister Geert Bourgeois (*1951) in de stemming van het zogenaamde onroerend erfgoeddecreet. De uitvoeringsbesluiten werden gestemd op 16 mei 2014. Op 1 januari 2015 is het nieuwe decreet (zo goed als volledig) in werking getreden. Wij staan hier kort even stil bij de belangrijkste lijnen van het oude en het nieuwe decreet en hun respectievelijke uitvoeringsbesluiten.

Het decreet van 1996 voorzag zoals de wet van 1931 in een beschermingsprocedure. Een landschap werd beschermd met een beschermingsbesluit dat getekend werd door de koning en na de regionalisering door de minister. Van groot belang was artikel 14 § 2 dat stelde: 'De eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en vruchtgebruikers van een voorlopig of definitief beschermd landschap zijn verplicht door de nodige instandhoudings- en onderhoudswerken, het in goede staat te houden, het niet te ontsieren, te beschadigen of te vernielen'. De onderhoudsplicht die hier werd geformuleerd, moest onze waardevolle landschappen voor de toekomst veiligstellen. In het uitvoeringsbesluit van 1997 werd die onderhoudsplicht vervat in de zogenaamde algemene beschermingsvoorschriften. Er werd verduidelijkt dat bijvoorbeeld schraallanden, heide, parken, bossen of struwelen onderhouden horen te worden. Verder was er een hele lijst met zaken die

verboden waren, behoudens een toestemming van de minister of zijn gemachtigde (de bevoegde ambtenaar). Het ging onder meer om een verbod op gebruik van verdelgingsmiddelen, het uitzetten van dieren, het verharderen van wegen en paden, elke wijziging van het reliëf, het scheuren van grasland, het oprichten of wijzigen van constructies, het beschadigen van bomen ... In 2003 werd er ook een premiestelsel ingesteld om het onderhoud van beschermde landschappen te betoelagen, een stelsel dat relatief weinig is gebruikt voor natuurbeheer.

Uit een aantal hoeken kwam kritiek op het decreet van 1996 omdat het te streng en te ingewikkeld zou zijn. In het nieuwe decreet is hier aan gewerkt, maar de praktijk zal nog moeten uitwijzen of het inderdaad minder ingewikkeld is geworden. De verschillende regelgevingen voor monumenten, stads- en dorpsgezichten, landschappen en archeologische sites werd samengebracht in één decreet, wat alles een stuk overzichtelijker maakt. Een nieuwigheid is de mogelijkheid voor gemeenten om een stuk van het onroerend erfgoedbeleid op zich te nemen. Hierdoor zullen zowel de Vlaamse Overheid als (enkele) gemeenten bevoegd worden voor de materie. De fundamenteën van de erfgoedzorg, zoals bepaald in het vorige decreet blijven wel overeind. Er blijft een beschermingsprocedure, al heten beschermde landschappen voortaan beschermde cultuurhistorische landschappen. Ook de onderhoudsplicht en de beschermingsvoorschriften blijven behouden, al is er op de valreep flink geknipt in de algemene beschermingsvoorschriften. Wie deze erop naleest kan de indruk krijgen dat er veel meer mogelijk is zonder een toelating van Onroerend Erfgoed. Maar omdat de specifieke beschermingsvoorschriften uit de beschermingsbesluiten van toepassing blijven, klopt die indruk meestal niet. In de handhavingprocedure is de administratieve procedure ingevoegd, waardoor herstel of bestraffing van overtredingen wordt versneld.

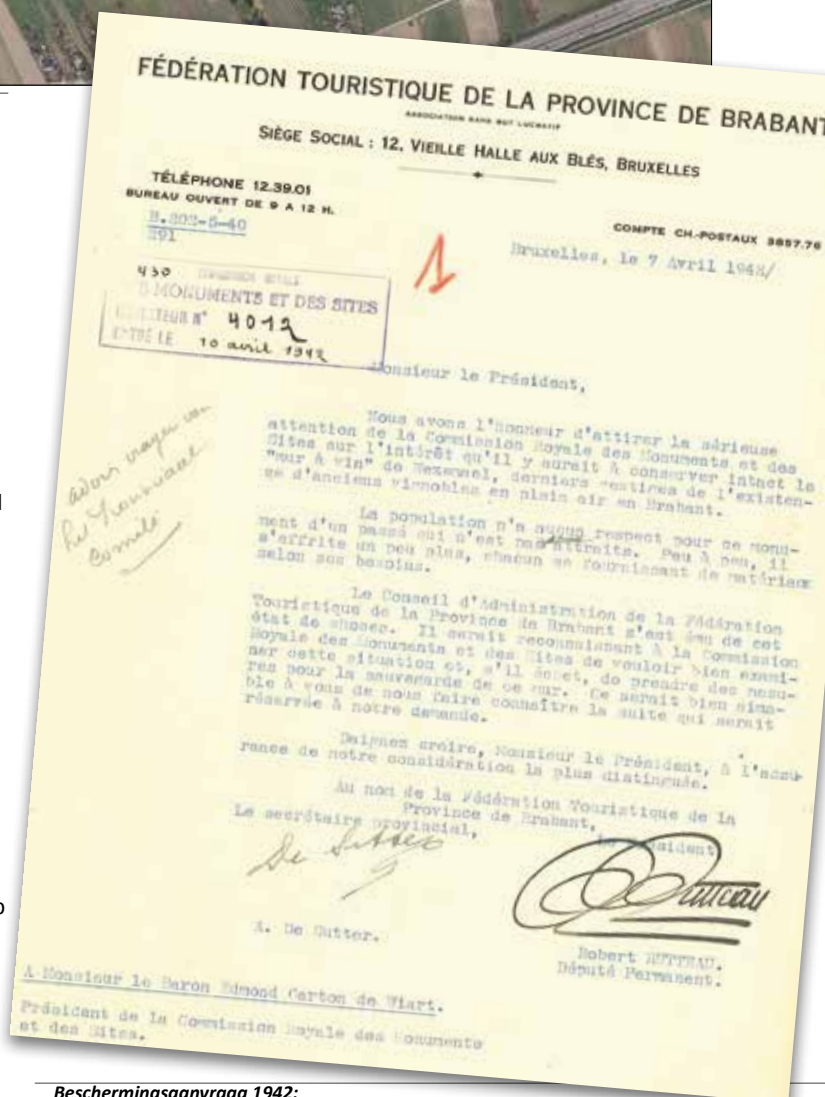
Afbakening van het beschermd landschap (groen) en de beschermde Wijnmuur (rode lijn).

De bescherming van de Wijngaardberg

De eerste vraag tot bescherming van de Wijngaardberg in Wezemaal komt van de 'Fédération touristique de la province de Brabant'. Toeristische verenigingen zoals deze zochten de mooiste plekken op en vroegen de overheid ook regelmatig om beschermende maatregelen te betreffen. Op 7 april 1942 werd er een beschermingsaanvraag gericht aan de voorzitter van de KCML, baron Edmond Carton de Wiart (1876-1959). Daarin werd geklaagd over de respectloze houding van de bevolking die de Wijnmuur ontmantelde voor bouwmaterialen.

In 1943 evalueerde kanunnik prof. dr. Lemaire (1878-1954) de waarde van de Wijnmuur. Hij vermoedde dat de muur ouder was dan later is gebleken, maar vond het bijzondere bouwwerk zonder meer beschermenswaardig. Op 8 augustus 1943 liet Directeur-Generaal prof. dr. Jozef Muls (1882-1961) de beschermingsprocedure opstarten. Ze raakte echter niet rond voor de bevrijding in 1944 en bloedde dood.

Pas veel later zou de Wijngaardberg weer in de aandacht komen, zij het via een omweg. Eind 1971 schreef secretaris Adriaan Coeck (*1925) van de Aarschotse Kring voor Heemkunde een brief naar de Brabantse gouverneur om een mogelijke exploitatie van zand op de Beninksberg aan te klagen. Een firma uit Sint-Stevens-Woluwe had daartoe een aanvraag gedaan en dat viel niet in goede aarde: 'In een tijd dat er zo veel over groenruimte gesproken wordt, dient er aan dergelijke natuurschendingen dan ook paal en perk gesteld en maatregelen genomen uit het echte oogpunt van algemeen belang'. De vraag tot bescherming, of klassering zoals dat vroeger werd genoemd, was gesteld en de administratieve molen begon te malen. De zaak werd eerst overgemaakt aan de Provinciale Com-

Beschermingsaanvraag 1942:

De eerste beschermingsaanvraag van de Wijngaardberg en omgeving dateert van 7 april 1942. KCML-archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant

missie voor Monumenten en Landschappen (PCML) die Ernest Petit (1927-2007) belaste met een onderzoek. Petit was plantkundige, directeur van de Plantentuin in Meise (1976-1991) en corresponderend lid van de PCML. Hij ging ter plaatse en maakte een beschrijving van het landschap. Terecht stelde hij dat de Beninksberg samen moest worden bekeken met de Wingevallei, het Hellegat, de Kluis, de omgeving van de Sint-Jobsweg en een deel van de Wijngaardberg. Op 5 juni 1972 sloot de PCML zich aan bij de conclusies van Petit en maakte het dossier over aan de KCML. In 1973 besliste minister Jos Chabert (1933-2014) om de beschermingsprocedure op te starten, maar de procedure liep vast.

In 1972 was de Rijksdienst voor monumenten- en landschapszorg (RMLZ) opgericht die het dossier op tafel kreeg. Het werd snel duidelijk dat een beschermd landschap van meer dan 700 hectare geen haalbare kaart was. Naast de praktische bezwaren, waren er intussen ook concrete plannen om de A2 (E314) te realiseren door het Hellegat en tussen de Beninks- en Wijngaardberg. Toen de RLMZ in 1975 voorstelde om het dossier op te splitsen en in te perken ging de KCML akkoord. In 1976 en 1977 was er veel wrovel over motorcrosswedstrijden op de Wijngaardberg zodat alles in een stroomversnelling geraakte. Minister Rika De Backer-Van Ocken (1923-2002) gaf haar akkoord en op 11 januari 1977 werd de Beninksberg definitief beschermd. Op 21 november 1977 volgde de Wijngaardberg. Tijdens het openbaar onderzoek voor de bescherming van de Wijngaardberg werden een aantal bezwaarschriften ingediend omdat de 'rangschikking' beperkingen oplegde aan de eigenaars. Steunbetuigingen waren er ook, onder meer van de provinciale hoofdarchitect Victor-Gaston Martiny (1916-1986) die de verkaveling van de Middelberg, de Chartreuzenberg, de Heikantberg en de Roeselberg aanklaagde en vroeg om ook de Eikelberg te beschermen. Hij gaf ook aan dat controles nodig waren om het beschermde landschap in ere te houden.

Aan de basis van de bescherming van de Wijngaardberg liggen drie waarden die zijn vastgelegd in het beschermingsbesluit: de historische waarde, de esthetische waarde en de natuurwetenschappelijke waarde. Met de natuurwetenschappelijke waarde wordt vooral de ecologische en geologische waarde bedoeld.

In het beschermingsbesluit van 21 november 1977 zijn twintig specifieke beschermingsvoorschriften opgenomen. Het gaat om verregaande verbodsbepalingen ter vrijwaring van het landschap. Afwijkingen van de verbodsbepalingen zijn enkel mogelijk mits een toelating van de minister of zijn gemachtigde.

De bescherming in de praktijk

Met een bescherming wordt het kader geboden om een waardevol landschap 'ongerept te bewaren', zoals Julien Kuypers het ooit schreef. Er is de onderhoudsplicht die ervoor moet zorgen dat het landschap in stand wordt gehouden. De algemene en de specifieke beschermingsvoorschriften bevatten verbodsbepalingen die elders niet gelden. Via het vergunningenbeleid kunnen eventueel ongewenste ontwikkelingen worden verhinderd. Met een premiestelsel wordt er stimulerend opgetreden om het landschap te onderhouden of te herstellen. En tot slot, wanneer er inbreuken worden gepleegd is er nog een handhavinginstrument.

Om te weten of de bescherming haar nut heeft bewezen moeten we de toestand van de Wijngaardberg vandaag vergelijken met die van 1977. Motorcrosswedstrijden zijn niet meer aan de orde, een aantal grove schendingen van het landschap zijn illegaal geworden en de druk om weekendhuisjes te bouwen is stilgevallen.

Anderzijds moeten we vaststellen dat het plateau van de Wijngaardberg sterk is geïntensiveerd, waar het ten tijde van de bescherming gedomineerd werd door aftakelende hoog- of halfstamboomgaarden. De druk op de waardevolle flanken laat zich daarbij voelen. Er is ook sprake van een toegenomen recreatiedruk die vooral op de noordwestelijke flank erg problematisch is. Op veel plaatsen is de waardevolle kruidlaag verdwenen door

'Inbreuken zijn niet nieuw in het beschermde landschap, artikel uit de Streekkrant van 7 maart 1991.

bodemverdichting en treedt er erosie op. Een ongewenst gevolg van de overrecreatie is de wildgroei aan paden, die in sommige gevallen zelfs onoordeelkundig werden aangelegd. Een ander groot probleem is de spontane verbossing van percelen die vroeger een open karakter hadden. Hierdoor verarmt het landschap in verschillende opzichten. De illegale aanleg of verbetering van wegen blijft een kwaal. In 1989 veroorzaakte dat nog heel wat ophef, maar rond recente aanstoringen met bouwpuin op een onverharde weg van ijzerzandsteen bleef het stil. De lijst van grote en kleine problemen op de Wijngaardberg is lang. Ook Natuurpunt staat voor de uitdaging om met de beperkte middelen waarover het beschikt, een beheer te voeren dat de erfgoedwaarden van de Wijngaardberg ten goede komt. En dat is niet altijd evident.

De toekomst

De Wijngaardberg staat voor belangrijke uitdagingen. Het is immers van belang om de langzame aftakeling van het landschap een halt toe te roepen. Er zijn heel wat problemen die kunnen worden opgelost, het ene al makkelijker dan het andere. Het moet echter ook de ambitie zijn om het landschap op te waarderen en te herstellen. Daarbij hoort het herstel van schrale thermofiele vegetaties meer aandacht te krijgen. Ook op het plateau is landschapsherstel van belang, al was het maar om de negatieve invloed van de intensieve landbouw op de heuvelflanken te milderen. Laten we daarbij de toestand van 1977 niet vergeten, toen het plateau-landschap nog heel wat te bieden had. De relictten van schrale vegetaties met onder meer struikheide op het plateau, tonen alvast dat er potentie is.

In de inleiding werd het al gezegd: het liefhebben van een landschap berust op kennen. Hoe beter mensen het landschap van de Wijngaardberg kennen, hoe beter ze het zullen begrijpen, beheren en beschermen. Wie een landschap door en door kent, zal er ook intenser van kunnen genieten.

Het is aan iedereen die de Wijngaardberg een warm hart toedraagt, om hieraan te werken. Het Agentschap Onroerend Erfgoed wil daarbij een partner zijn.

Tot slot wens ik de vrijwilligers te bedanken die de bescherming van de Wijngaardberg in de praktijk brengen.

DE KLEINE WIJNGAARDBERG IN DE GROTE EUROPESE NATUUR.

Luc Vervoort

projectmedewerker Natuurpunt 'Life Hageland'

Bij de aanduiding van de gebieden met internationaal belang in het kader van de Europese habitatrichtlijn is er een opvallende plaats toegekend aan de resterende Hagelandse ijzerzandsteenheuvels. De Wijngaardberg te Wezemaal is hiervan één van de belangrijkste. Wat de kalkheuvels zijn voor de Maastreek, zijn de ijzerzandsteenheuvels voor onze regio. Landschapsbepalend en een oord voor natuurbeleving. Dankzij hun reliëf en de speciale bodemgesteldheid zijn de Hagelandse 'bergen' heel kansrijk voor de natuur. Maar hoe verdienen ze hun plaatsje vooraan in het klassement van de Europese natuur dan wel?

Herfstbos op de Wijngaardberg. Foto Kevin Feytons

Zogenaamde 'bosbesheide' op de relatief koele noordhelling van de Wijngaardberg. Foto Kevin Feytons

Heuvels met heide en eikenbos nabij de zee

Om Europees belangrijke natuur te kunnen vergelijken, werden eerst een aantal zones onderscheiden. Europa is een divers gebied qua klimaat. Daarbij is het logisch dat je geen gebieden uit verschillende klimaatszones met elkaar gaat vergelijken. Zoals bv. het mediterrane macquis met de Zweedse fjäll (bergtoendra) als voorbeelden van uitersten. Elk gebied heeft zijn eigenheid met telkens een andere biodiversiteit. Zo behoort Vlaanderen quasi volledig tot het Atlantische gebied met zijn gematigd en vochtig klimaat. Bossen

met zomereik of heide met vennen zijn een paar voorbeelden van typische habitats van de Atlantische regio. Hun verspreiding en hun typische soortenassortiment is dan ook beperkt tot een zone van zo'n 200 kilometer langs de kusten van Denemarken tot het zuiden van Frankrijk.

De Atlantische zone is echter één van de meest bevolkte, geïndustrialiseerde en ontgonnen regio's van Europa. Dat heeft vooreerst al een pak concurrerende gebieden uitgeschakeld en maakt de resterende meteen meer favoriet... Zie wat er in onze

Ijzerzandsteenwand Wijngaardberg. Foto Luc Nagels

streek gebeurd is met de heuvels van Linden, Holsbeek, Rotselaar... Daardoor is de Wijngaardberg überhaupt al één van de laatst overgebleven 'gave' heuvels met natuur. Komt er nog bij dat heuvels niet zo heel dik gezaaid zijn in het Atlantische gebied van Europa. In veel gevallen betreft het dan nog kalkrijke specimen, wat uiteraard een héél verschil maakt. Iedere natuurliefhebber weet dat bossen op kalk of kalkgraslanden een totaal andere wereld vormen.

Naast de aard en de locatie speelt uiteraard ook de samenstelling van de volledige habitat en de typerende soortensamenstelling een rol. Binnen de afbakening van de Europese habitatrichtlijn zijn enkel die gebieden weerhouden met een nog rijke en typische biodiversiteit. Daarin speelt de historiek en het beheer van het terrein een grote rol. In Vlaanderen zijn dat meestal gebieden die al eerder wettelijk beschermd werden. Ongetwijfeld waren ze anders nog voor het verschijnen van de Europese wetgeving voor de bijl gegaan. Indachtig nogmaals het lot van de Hagelandse verkavelingsbergen.

Een gebied van contrasten en gradiënten.

De Hagelandse heuvels hebben een typisch verloop van zuidwest naar noordoost. De hellingsgraad is relatief scherp, gemiddeld zo'n 45 graden. Daardoor is er een uitgesproken zonbeschenen zuidhelling waar de zon een groot deel van het jaar loodrecht op schijnt. De donkere roestbruine ijzerzandsteen bevordert nog het warme microklimaat door absorptie van warmte overdag en het langzaam vrij geven ervan 's nachts. Dat scheelt vanzelfsprekend heel wat in de soorten die er kunnen voorkomen. Het zijn niet alleen de wijnranken of de perziken die goed kunnen gedijen op de zuidhelling, maar ook veel soorten die de natuur al lang daarvoor in petto had. Een aantal – naar Vlaamse normen – 'thermofiele' soorten vinden er hun gading: planten en dieren die de zomerse hitte kunnen verdragen en vorstgevoelig zijn. Het meest bekend is nog de gaspeldoorn die bij ons min of meer de noordgrens bereikt van z'n natuurlijke areaal. Maar ook zonnekloppers zoals reptielen en sommige insecten leven bij voorkeur op de zuidhelling.

Aan de andere kant is er de meer belommerde noordhelling die echt een wereld van verschil maakt. Gemiddeld is het daar een groot deel van het jaar kouder en vochtiger. Soorten die elders nabij de waterkant staan zoals dopheide en dubbelloof kunnen tot bovenaan de helling groeien. Naar onze normen zijn hier de koudeminnende soorten in hun sas. Bosbessen zijn de meest bekende (want de lekkerste) uit dit assortiment. Maar ook een echte specialist en notoir 'klimaatvluchteling' als de grote wolfsklauw kan dankzij het beheer sinds kort terug op de noordhelling worden aangetroffen.

We weten dat – om allerlei redenen – heel wat typische soorten het loodje hebben gelegd op onze Hagelandse heuvels. Het habitat

was vroeger veel 'vollediger' ontwikkeld, de 'goede staat van instandhouding' behoort al langer tot het verleden. Zo kwam de nu in Vlaanderen zeer belaagde jeneverbes ooit voor op de Wijngaardberg en voor de bosbesrijke noordhellingen werden ook bv rode bosbes, klein wintergroen en rozenkransje ooit vermeld.

Naast het reliëf en het microklimaat speelt de bodem op zich een grote rol. IJzerzandsteen, grof zand en meer kleiige plekken wisselen elkaar af. Hierdoor zijn er nogal wat verschillen in de waterhuishouding op korte afstand: van kurkdroog tot locaties die er periodiek vrij verzopen kunnen bijliggen. En zoals bekend is het ijzergehalte van de bodem op veel plaatsen zeer hoog. Dit alles geeft veel variatie in de bodemchemie. En het zijn telkens andere soorten die goed met deze verschillen kunnen omgaan. Nog meer rijkdom troef.

Voorjaar op de Hagelandse heuvels. Op de zuidhelling staat de gaspeldoorn al in bloei, op de noordhelling ligt er op hetzelfde moment nog sneeuw.
Foto's Luc Vervoort

Natuurstreefbeeld Wijngaardberg: gevarieerd en open bos met ondergroei van bosbessen. Foto Luc Vervoort

Wandelweg langs heide en bos.
Foto prof. Jean Massart uit 1906

Phot. 71. Bois de Pins sylvestres et de Betula alba, entre Wesemael et Gelrode. – Juin 1906.

Naast de aard van de heuvels zelf is uiteraard ook de cultuurhistorie relevant. Het is een geluk dat een aantal stukken op de Hagelandse heuvels nooit 'ontgonnen' zijn geweest, t.t.z. de natuurlijke bodemgesteldheid, de bodemchemie en de natuurlijke vegetatie zijn er in historische tijden nooit volledig op de schop geweest. Bomen werden er uiteraard altijd wel gehakt, maar het historische bos en zijn varianten zoals heide en heischraal grasland zijn er sinds onheuglijke tijden aanwezig. En het is bijna een natuurwet: hoe ouder het habitat, hoe beter en typischer het ontwikkeld is. En dat is op sommige stukken van de Wijngaardberg het geval.

Speciale beschermingszone van Europa

De Wijngaardberg valt officieel in de 'speciale beschermingszone 2400012, valleien van de Winge en de Motte met valleihellingen'. Als we verspreidingskaartjes van de Europees belangrijke habitats bekijken, zien we dat de Hagelandse heuvels naar Vlaamse normen sterk scoren voor voedselarme bossen en soortenrijke heide. Om redenen zoals hierboven uiteengezet. De aanwezige habitattypen zijn

- Atlantische beuken-eikenbos, potentieel verschillende varianten
- Eiken-berkenbos
- Europese heide, met varianten 'bremheide' op de zuidhelling en 'bosbesheide' op de noordhelling
- Heischraal grasland, met varianten 'struisgrasland' op de zuidhelling en 'borstelgrasland' op de noordhelling.

Volgens de Europese regelgeving moeten voor deze zones 'instandhoudingsdoelen' (afgekort IHD) worden vastgelegd om de habitat terug in 'een goede staat van instandhouding' te brengen. Zowel aan bos en heide is – om diverse redenen – op de Wijngaardberg heel wat werk te verrichten. Anderzijds zijn er heel goede perspec-

tieven voor herstel van verschillende bosvarianten en van heischrale graslanden. Het is zelfs zo dat de Hagelandse heuvels voor een deel mee bepalend zullen zijn voor het al dan niet voortbestaan van soortenrijke heischrale graslanden in Vlaanderen, de regio is bij de IHD aangegeven als 'essentieel' voor het type. Alhoewel de soortenrijke stukken heischraal grasland ondertussen tot een aantal fragmenten zijn herleid, komen een aantal typische soorten nog voor. De potenties voor herstel zijn er hoog, zowel te danken aan de bodemgesteldheid, het reliëf, de intacte zaadbanken en de nabijheid van bronpopulaties. Meerwaarde voor de Hagelandse heuvels is ook de mogelijkheid voor verweving tussen bos- en heidehabitat. Boszomen vormen een eigen bedreigde wereld op zich, rijk aan typische insecten, broedgebied voor vogels en de meest soortenrijke plekken voor bijzondere paddenstoelen.

De Europese instandhoudingsdoelen (IHD) werden – uiteindelijk – in 2014 door de Vlaamse regering goedgekeurd. Het behoud en het ontwikkelen van de kwetsbare natuurtypes zal vooral een zaak zijn van toereikend beheer in de beheerde natuurgebieden, zoals het geval is op een belangrijke oppervlakte van de Wijngaardberg. Daarvoor dienen versturende invloeden van buitenaf (zoals inspoeling van vermestende stoffen) vermeden te worden. Voldoende samenhang en oppervlakte van het habitat is vereist. Ondanks de mooie resultaten bij het beheer van het natuurgebied ligt hier nog een hele uitdaging.

Onze vereniging is klaar voor deze uitdagingen en zal de volgende jaren dankzij een goedgekeurd Europees 'Lifeproject' verder kunnen werken aan de Europees belangrijke biodiversiteit van het Hageland. Hopelijk willen ook zo veel mogelijk Vlaamse en lokale beleidsverantwoordelijken onze inzet steunen voor het naar een veilige toekomst loodsen van deze laatste 'grootse' natuurparel van de 'kleine' Hagelandse heuvels.

Droge heide op de zuidhelling van de Beniksberg. Foto Kevin Feytons

25 JAAR BEHEER OP DE WIJNGAARDBERG

Rüdiger Van Nuffel
mede-conservator Wijngaardberg
Natuurpunt Rotselaar

In de aanvraag tot erkenning van het Natuurreservaat Wijngaardberg (Luc Vervoort – mei 1990) staat o.a. als doel van het beheer aangegeven:

‘Het in stand houden en regenereren van open vegetaties (heide) in combinatie met de bosvegetaties.’

Het beheer van het reservaat is er op gericht om via een combinatie van maatregelen zoals kappen, maaien en begrazen op termijn te komen tot een mozaïekstructuur van open heideachtige vegetaties en struik- en bosgedeelten, waarin de inheemse bomen het overwicht hebben.

Aankoop en beheer

Toen in 1988 op de noordflank van de Wijngaardberg destijds Natuurreservaten vzw percelen aankocht, werd de noodzaak voelbaar tot oprichting van een plaatselijke kern van de regionale vereniging Natuur en Landschap, nu Natuurpunt Oost-Brabant. Zo kwam de kern (nu afdeling) Rotselaar tot stand ter ondersteuning van de werking rond dit prachtige natuurgebied, een geklasseerde en beschermde ijzerzandstenen Hagelandse heuvel. De kern Rotselaar van Natuur en Landschap werd opgericht in 1990 en kende een gestage groei en bloei met op heden ongeveer 300 gezinnen van Rotselaar die lid zijn.

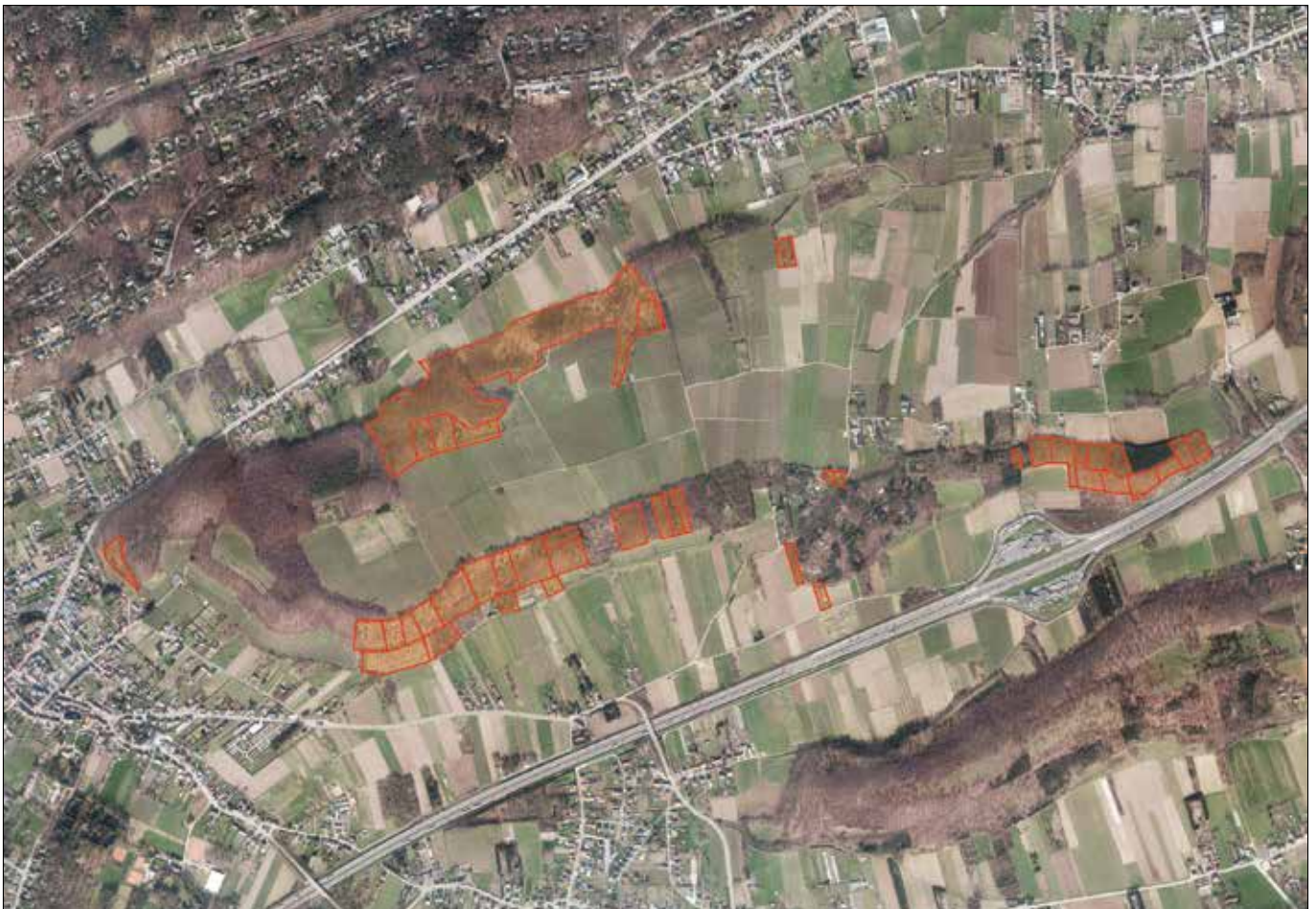
Inmiddels heeft onze vereniging 27,0266 ha Wijngaardberg in eigendom en beheer. Daarvan is 26,4085 erkend als natuurreservaat.

Deze stukken bevinden zich voornamelijk op de flanken of hellingen van de Wijngaardberg: op de noordelijke flank (langs de steenweg Leuven-Aarschot N19) sinds 1988 en op de zuidelijke helling (kant E-314 autostrade) vanaf 1991. Op het plateau overheersen thans laagstamfruitbomen, hoofdzakelijk appels en peren.

Door het volgehouden beheer sinds 1991 komen de reliëfvormen van de hellingen weer aan het licht, bv. de holle wegen en de V-dalen van de winterbeken, de zogenaamde ‘grebben’. Ook het historisch erfgoed komt terug in beeld: steengroeves, wijngaardterrassen, de Stenen Muur e.d. De symbiose tussen erfgoed en natuur wordt zichtbaar hersteld.

Het beheer zorgt voor de bevordering en uitbreiding van interessante fauna en flora. Een ontmoeting met de levendbarende

Aanduiding op luchtfoto van de percelen op de Wijngaardberg in beheer bij Natuurpunt. Kaart Kevin Feytons

Stenen muur en ijzerzandsteengroeve. Foto's Kevin Feytons

hagedis op de zuidhelling is opnieuw mogelijk. Op de zuidhelling kan je genieten van de mooie, volle bloei en uitbreiding van de zeldzame gaspeldoorn. Op de noordflank herrijzen dopheide, dubbelloof en blauwe bosbes uit de verdrukking. Recent werd zelfs de grote wolflauw herontdekt. Liggende vleugeltjesbloem en blauwe knoop zullen binnenkort zeker volgen.

Door aangepaste wandelpaden, infoborden en regelmatig georganiseerde wandelingen krijgen geïnteresseerden zicht op fauna en flora, op de erfgoedelementen en het beheer. Voor verdere uitdieping kan je deelnemen aan andere, specifieke activiteiten. Voor het effectieve natuurbeheer kunnen we rekenen op enthousiaste vrijwilligers en terreinploegen, aangevuld door scholen (Educatief Natuurbeheer) en studenten, jeugdbewegingen, bedrijven (teambuilding) en andere sociale en/of culturele organisaties. Mens en dier werken samen bij het beheer. Vele helpende handen en tanden maken het beheer haalbaar.

Gaspeldoorn. Foto Ludo Segers

Dubbelloof en dopheide. Foto Kevin Feytons

*Werkdag met vrijwilligers op de noordflank.
Foto Luc Vervoort*

Op onze maandelijkse beheerdagen hebben wij onze quasi vaste terreinploeg van 8 à 10 deelnemers, aangevuld door losse vrijwilligers en studenten. De professionele terreinploegen (Natuurpunt en IGO) staan vooral in voor de voorbereidingen van de aankondigde beheerdagen en de grotere werken (kappingen, maaibeurten op iets grotere schaal, afrasteringen met bijhorende toegangsmogelijkheden e.d.).

Tevens vergemakkelijken dieren het werk van de beheerders. Na ongeveer 10 jaar begrazing met paarden, koeien, en vooral Shetlandpony's, en dit met wisselend succes, zijn we sinds de eeuw-wisseling overgeschakeld op een schaapskudde, voornamelijk van het ras Hybrideans onder toezicht van een professionele herder (Patrick Stubbe). De tanden van deze schapen besparen de beheerders heel wat werk en energie.

Dit natuurbeheer draagt bij tot de vooropgestelde doelen: behoud van de verscheidenheid van fauna en flora, herstel waar nodig en bevordering van de omstandigheden om de verdwenen soorten met open armen opnieuw te ontvangen en nieuwe soorten aan te trekken. Bepaalde historische situaties (met erfgoedelementen) worden gereconstrueerd of opnieuw zichtbaar gemaakt. Het behoud en de bevordering van de toegankelijkheid van het gebied is eveneens een prioriteit.

*Grazende schapen op de noordflank.
Foto Kevin Feytons*

Toekomstplannen die we koesteren

Additioneel terrein verwerven is een belangrijke doelstelling. Gelukkig is er nu een lopend Life-project met tijdelijk extra Europese fondsen. Dit is echter een zéér moeilijke opgave doordat een groot deel van het natuurgebied intensief gebruikt wordt als laagstamfruitplantage.

En verder trachten we de bescherming van het gebied, de fauna en de flora en het erfgoed te verbeteren. Het beheer blijven we continu evalueren, bijsturen waar nodig en optimaliseren om planten en dieren een goede leefomgeving te garanderen.

We proberen iedereen te laten genieten van dit prachtige natuurgebied en het landschap door vrije en geleide wandelingen, met infoborden en activiteiten (beheerdagen, studiedagen, cursussen, schapentochten enz.). We trachten interesse te wekken voor natuurstudie en -beleving, want onbekend maakt onbemind.

Wij hopen op deze manier een geschikte leefomgeving te creëren waarin we opnieuw soorten kunnen ontmoeten en observeren die inmiddels zijn verdwenen op de Wijngaardberg en omgeving, zoals de nachtzwaluw, de houtsnip en de grauwe klauwier.

Wij nodigen iedereen uit voor een kennismaking of herontdekking van de Wijngaardberg als natuurreervaat na 25 jaar volgehouden beheer.

Kinderen de geheimen van de Wijngaardberg leren kennen en hen betrekken bij het beheer via het project Educatief Natuurbeheer (met steun van de provincie Vlaams-Brabant). Foto Ludo Segers

*Geleide wandeling met gids Raf Leysen.
Foto Luc Vervoort*

RESOLUUT KIEZEN VOOR DE TOEKOMST ALS CULTUURMONUMENT EN GROOTS NATUURGEBIED

Deze publicatie maakt één punt duidelijk: we moeten resoluut en vol overtuiging kiezen voor de toekomst van de Wijngaardberg als uniek cultuurmonument en groots Europees natuurgebied. Natuurpunt Oost-Brabant als Regionale Vereniging voor Natuur en Landschap zal dit op haar volle kracht nemen en hieraan niet laten morrelen. De periode van ontginning en achteruitgang van natuur moet nu omgebogen worden tot een periode van actief natuurherstel, natuurontwikkeling en natuurbeheer, tot koesteren van de berg en de soorten die er voor komen, niet alleen met woorden en op papier maar concreet in de praktijk. Dit kan door de ruimtelijke bestemming natuur die de Wijngaardberg al heeft op plan nu eindelijk effectief te maken. En door de doelen van Europese natuur, nl. heide, heischraal grasland en bosontwikkeling,

op terrein in te vullen. Sinds het symposium van 5 oktober 2014 werd trouwens nog een uiterst zeldzame soort, de grote wolfsklauw, terug aangetroffen op de Wijngaardberg.

Sinds haar ontstaan in 1971 komt Natuurpunt Oost-Brabant op voor natuur ingebed in streek en landschap. De naam die de vereniging destijds koos, nu nog de naam van ons tijdschrift, luidde niet voor niets Regionale Vereniging Natuur en Landschap. Het bleek een succesvolle combinatie: natuurbescherming en -ontwikkeling met valorisatie van cultuurhistorisch erfgoed, versterking van streekidentiteit en daarop geënt recreatief medegebruik en natuurbeleving. Waar we de vernietiging van natuur konden afwenden, sloegen we de handen in mekaar om

Wijngaardmuur. Foto Luc Nagels

TOEKOMST VAN DE WIJNGAARDBERG OOSTS EUROPEES NATUURGEBIED.

die natuur duurzaam te beschermen, te beheren en er mensen bij te betrekken. Telkens waren er mensen met een hart voor natuur nodig om de waarde en het belang van natuur te verdedigen, ervoor op te komen, ze te redden. Het is dank zij dit engagement dat zaken kunnen keren. En vanuit Natuurpunt Oost-Brabant doen we dit solidair voor heel Oost-Brabant. Deze solidariteit zullen we nu ook laten spelen om krachtig op te komen voor de Wijngaardberg.

Want ook hier is een wettelijke bescherming en Europese erkenning in de praktijk onvoldoende gebleken om het hele gebied veilig te stellen en resoluut te kiezen voor natuurversterking en de ontwikkeling van een grootschalig natuurcomplex. Dit dossier toont

nochtans aan dat de waarden die in het geding zijn, groot zijn: op geologisch vlak, op vlak van natuur en erfgoed.

De teerlingen zijn geworpen: Natuurpunt Oost-Brabant laat de Wijngaardberg niet los. Net als in het verleden zullen we ons met al onze energie en vasthoudendheid inzetten om de Wijngaardberg de toekomst te geven die hij verdient, nl. als samenhangend natuurcomplex dat planologisch bestemd blijft als natuurgebied, zoals indertijd al op de gewestplannen voorzien was, en waar de natuur zich verder kan ontwikkelen, waar het cultuurhistorisch landschap gerespecteerd wordt en waar mensen kunnen komen genieten.

Daar gaan we voor.

Hugo Abts,
voorzitter Natuurpunt Oost-Brabant
21 februari 2015

Grasklokje in heischraal grasland.

Levendbarende hagedis, zonnend. Foto's Luc Vervoort

Soortenrijkdom op de Wijngaardberg

Zaagblad, mythische plant van de Hagelandse heuvels. Na de verkaveling van de Middelberg bijna uitgestorven in het grootste deel van Vlaanderen.

De Spaanse vlag, Europees beschermde nachtvlinder (dagactief) en talrijk op de Hagelandse heuvels. Foto's Luc Vervoort

Veelbloemige salomonszegel, kenmerk van het rijkere eikenbos.

Dalkruid, voorjaarsbloei in het beukenbos. Foto's Luc Vervoort

Bosanemoon, enkel op de leemrijkste plekken in het historisch permanent bos. Foto Luc Vervoort

Hazelworm leidt een grotendeels verborgen bestaan. Foto Kevin Feytons